

**ETİK Mİ? AHLAK MI?
MODERNİTE Mİ? MEDENİYET Mİ?
(Değerler Eğitime Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım)**

Dr. Yener ÖZEN*

***Yard. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi**

**Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik ABD Erzincan
yenerozen@erzincan.edu.tr**

ÖZET

İnsanlar akıl ve irade sahibi varlıklardır. Neyi, niçin, ne zaman, nasıl yapmaları gerektiğini bu yetilerine dayanarak gerçekleştirdiklerinden dolayı, yaptıkları şuurlu faaliyetlerin hesabını verirler. Diğer bir ifadeyle insan akıl sahibi olması hasebiyle hareketlerinden ve niyetlerinden sorumludur. Ayıca iyi ve kötüyü birbirinden ayıracak bir duyguya da sahip olmasına rağmen iyiyi de, kötüyü de seçebilmektedir. Demek ki, insanın karşısında bir takım seçenekler mevcuttur ve insan bu seçeneklerden herhangi birisini seçebilme hürriyetine sahiptir. Bu nedenle de insan niyetinden ve bu niyetine bağlı olarak gerçekleştirdiği hareketlerinin sonucundan sorumludur. Ancak hemen şu noktayı belirtmekte fayda vardır; kişinin sorumlu olabilmesi için seçme aşamasında tercihlerine hiçbir müdahalenin olmaması ve bu tercihlerini kendi istek ve hür iradesi dâhilinde gerçekleştirmesi zarureti vardır. Yani insanın sorumlu tutulabilmesinin şartları vardır. Bu şartlar onun hür ve akıl sahibi olmasıdır. Hürriyetine sahip bir kişi ne yaptığını, niçin yaptığını ve yapacağı faaliyetlerin sonucunda nelerin olacağını bilir. Bu çalışmada değerler eğitimi bağlamında ahlak ve etik ayrımı ile bunun seküler moderniteye yansımaları ya da medeniyet oluşturmaya katkısı tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ahlak, Etik, Değerler

**IS ETHICS? IS MORALITY?
IS MODERNITY? IS CIVILIZATION?
(Values Education Approach to Social Psychology)**

ABSTRACT

Human's beings have the will and intellect. What, why, when, how to do this due to have carried out on the basis of ability, give account of their conscious actions. In other words, be the owner because of the human mind is responsible for the actions and intentions. You definitely need to separate between good and evil in spite of a feeling of good, the bad also can choose. So, a team of people in the face of available options and has the freedom to choose any of these options in the human. For this reason, the result of human intention and the intention is responsible for the actions carried out, depending. Immediately following point is worth noting, however, the person to be responsible for the selection process and the preferences of the preferences of the lack of any intervention within the realization of their wishes and the will has to be free. In other words, human beings are responsible for the conditions of being. These circumstances, the owner of his freedom and the mind is. Freedom of a person with what he was doing, why doing and what are will be known as a result of the activities. In this study of values education in the context of secular modernity and its distinction between moral and ethical reflection of the contribution, or to create a civilization are discussed.

Keywords: Morality, Ethics, Values

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim çağını yaşadığımız günümüzde, bilimsel ilerleme, teknolojik başarı ve icatlar, bir yandan insanlığı eski çağlara göre daha zengin hâle getirirken, diğer yandan insanların ahlaklarını zayıflatmış, onları daha bireysel, bencil, sorumsuz, kıskanç ve kavgacı hâle getirmiştir. Karşılıklı olarak birbirini besleyen kapitalist ekonomi ve ahlaki değerleri hiçe sayan medya da bu duruma çanak tutarak insanları olumsuz yönde etkilemekte, aşırı ve dengesiz tüketimi yaşamın amacı ve biçimi haline getirmektedir. Böylece insanlar, ahlaki değerlerden uzaklaşarak, tatmin olmayan zevk ve ihtiraslarının kölesi haline dönüşmektedirler (Turiel, 2002, s.275–279).

Bugünkü Batı medeniyetinin temelleri, manevi unsurlardan çok maddi unsurlara dayanmaktadır. Batı medeniyeti, daha ziyade maddi kültür bakımından - sanayileşme, bilim ve teknoloji gibi alanlarda- ilerlemiştir. Teknoloji ve ekonomi alanlarındaki bu ilerlemeler, Batıdaki toplumların refah düzeyini artırmış ve artan refah düzeyi de insanları yeni arayışlara yöneltmiştir. Bu süreçte, insanlar arasında faydacılık, kendi çıkarını koruma, bencillik, zevk ve eğlence gibi neredeyse her türlü ahlak dışılığına izin veren materyalist niteliklere sahip bir ahlak anlayışı geliştirilmiştir (Guenon, 1986, s.135).

İnanç eksikliği ve ahlaki zafiyet içindeki günümüz Batı insanı, modern hayatın zevk ve eğlencelerini yavaş yavaş beğenmemeye başlamıştır. Her çeşit disiplinsizliğin onları sürüklediği aşırı yeme-içme ve cinsel zevklere bazen sağlıkları izin vermemektedir. Dahası işlerini, birikimlerini ve servetlerini yitirme korkularından kurtulamayıp, yaptıkları sosyal sigortalara rağmen endişe içinde bulunmakta ve güven ihtiyaçlarını karşılama konusunda tam olarak tatmin olamamaktadırlar (Carrel, 1983, s.38).

Son zamanlarda, Batı toplumlarındaki gençlerin ahlaki değerleri konusunda yapılan araştırmalara göre, geçmişe oranla giderek daha fazla sayıda gencin kendi bireysel çıkarlarını toplumun çıkarlarının önünde gördüğü, daha fazla oranda suça ve ahlak dışı davranışlara yöneldikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Geçmişte gençlerin hedefi olan daha iyi eğitim, daha iyi meslek ve ahlaki ilkelere bağlı bir yaşamın yerini, artık daha fazla para kazanma, bireysellik ve bencilliğin aldığı görülmektedir (Carr, 1997, s.134–139). Son yıllarda, ülkemizde yapılan araştırmaların sonuçlarının da Batıdaki araştırmaların sonuçlarına paralellik arz eder nitelikte olduğu görülmekte, ülkemizdeki gençlerin de ahlak ilkelerine bağlı yaşam tarzından giderek uzaklaştıkları, suça ve ahlak dışı davranışlara yöneldikleri dramatik bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Ekşi, 2003, s.83).

Dünyada yaşanan bu tür toplumsal ve ahlaki sorunların farkına varan Alman sosyal bilimci Hans Freyer, toplumların, modern dönemleri yaratan kömür, petrol, uranyum gibi enerji birikimlerine ihtiyaçları olduğu kadar, ruhsal, manevi ve ahlaki enerji birikimlerine de ihtiyaçları olduğunu belirtmektedir (Freyer, 1954, s.50). Bir diğer sosyal bilimci Amerikalı Francis Fukuyama da benzer ifadelerle; teknoloji ve ahlak alanlarındaki gelişmelerin birbirine paralel olarak yürümesi gerektiğine; aksi halde, ahlaki ilerleme olmadan tekniğin kazanımlarının kötü amaçlar için kullanılabilmesine ve insanlığın durumunun eskisinden daha kötüye gidebileceğine dikkati çekmektedir (Fukuyama, 1992, s.391).

İnsanların huzuru, mutluluğu ve yükselmeleri, Batıdaki gibi sadece teknolojik ve ekonomik gelişmişlikleriyle ölçülemez. İnsanların, gerek birbirleriyle gerekse toplumla olan ilişkilerini karşılıklı güven içinde, mutlu ve huzurlu sürdürebilmeleri için ahlak temeline dayalı bir yapıya ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaç günümüze kadar var olmuş, bundan sonra da hep var olacaktır. Çünkü ahlak, toplumun temelini oluşturur. Ahlak olmazsa, toplum hayatı da olmaz ve insanlar bir arada yaşayamaz (Güngör, 1997, s.18).

Ahlaki Gelişim Kuramları

Ahlak kavramı, önceleri felsefe ve dinin konusu olmuş, daha sonraları psikoloji biliminin de alanına girmiştir. Psikoloji bilimi alanında, ahlak gelişimine bilimsel yaklaşım Sigmund Freud ve Jean Piaget gibi psikologlar ile XX. yüzyıl başlarında başlamış, Davranışçı ve Sosyal Öğrenme Kuramcıları da ahlak gelişimi olgusuna eğilmişlerdir (Çileli, 1986, s. 9).

Ahlak gelişimi konusunda yaptığımız literatür incelemesi sonucunda, ahlaki gelişimi açıklayan çeşitli kuramların olduğu ve bu kuramların ahlaki duygu, düşünce ve davranışlara ilişkin birbirlerinden farklı görüşler ileri sürdükleri tespit edilmiştir. Bu kuramlar içerisinde en yaygın olarak kabul gören kuramların Psikanalitik Kuram, Davranışçı ve Sosyal Öğrenme Kuramları ile Zihinsel Gelişim Kuramı olduğu anlaşılmaktadır (Windmiller, 1995, s. 227-238).

Psikanalitik Kurama Göre Ahlaki Gelişim

Freud, ahlak gelişimini kişilik gelişimine paralel olarak duygusal-güdüsel bir süreç şeklinde ele almıştır. Kişilik gelişimini id, ego ve süperego diye nitelendirdiği üç alt sisteme ayıran Freud, ahlak gelişimini de bu üç kişilik alt sisteminin arasındaki denge kavramı içerisinde incelemiştir (Çileli, 1986, s.15).

Freud'a göre, kişilik gelişimi ve ona paralel olarak ahlak gelişimi, sırasıyla oral, anal, fallik, latent ve genital dönemlerden geçerek gerçekleşir. Süperego'nun gelişimi ise, üç ile beş yaşları arasındaki fallik döneme rastlamaktadır. Bu dönemde erkek çocukları Oedipus karmaşası, kız çocukları da Electra karmaşası yaşar ve karşı cinsten olan ebeveyne yönelik cinsel bir yakınlık beslemelerinden dolayı suçluluk duyarlar. Bu dönemin sonuna doğru erkek çocukların babalarıyla, kız çocukların da anneleriyle özdeşim kurmaları neticesinde karmaşalar çözümlenir ve süperego gelişir. Böylece çocuklar, toplum tarafından belirlenen cinsel rolleri ve kuralları öğrenirler (Freud, 1994, s.92-93).

Freud'a göre insan davranışları, id, ego ve süperego'nun karşılıklı etkileşiminin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kişiliğin ruh sağlığı, uyumu ve dengesi, bu üç ögenin ilişkilerinin sağlıklı ve dengeli olmasına bağlıdır.

Freud, bu kuramın ışığında kişilik ve ahlak gelişiminin ana hatlarının ilk beş yılda tamamlandığını ve altı yaşından sonra kuramsal bakımdan önemli başka bir gelişimin olmadığını ileri sürmüştür. Ancak, bu kuramın fazla katı ve dar olduğunu, genişletilmesi gerektiğini savunan Peck ve Havighurst gibi bazı araştırmacılar, ahlak gelişiminin altıncı yaştan sonra da devam ettiğini ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte, Freud'u izleyen ve Neo-Freudcu olarak nitelendirilen Erikson ve Sullivan gibi bazı kuramcılar, Freud'un dar biyolojik gelişim çerçevesinin dışına çıkarak sosyal etkenlere de önem vermişlerdir. Örneğin

Erikson, kişilik ve ahlak gelişimini yetişkinliğe uzanan sekiz evrede incelemiştir. Günümüzde ise psikanalitik görüş, süperego'dan çok, ego'nun gücü üzerinde durmakta ve süperego'nun ahlaki kontrol ettiği görüşü, araştırmacılar tarafından fazla ilgi görmemektedir (Akt: Kağıtçıbaşı, 1988, s.249-250).

Davranışçı ve Sosyal Öğrenme Kuramlarına Göre Ahlaki Gelişim

Davranışçı ve sosyal öğrenme kuramcıları, ahlak davranışını, öğrenilen davranışlar bütünü içinde ele alırlar ve ahlak davranışının kazanılmasında geçerli olan şartlanma, ceza, ödül, pekiştirme, model ve taklitte öğrenme süreçleri üzerinde dururlar (Çileli 1986: 19).

Davranışçı öğrenme kuramı, John B. Watson tarafından kurulmuştur. Ivan Petrovich Pavlov, Edward L. Thorndike, Edwin R. Guthrie, Clark L. Hull ve B. F. Skinner bu kuramın diğer önemli temsilcileridir. Davranışçı öğrenme kuramına göre, sadece gözlenen, somut, bilimsel yöntemlerle ölçülebilen, objektif olarak değerlendirilebilen davranışlar dikkate alınır; gözlenemeyen, somut olarak ölçülemeyen ve bilimsel yöntemlerle objektif olarak değerlendirilemeyen his, güdü, duygu, düşünce gibi içsel yaşantılar ve bilişsel özellikler toptan reddedilir (Skinner, 1976, s.24-29).

Davranışçı öğrenme kuramına göre, ahlaki davranışlar, çevrenin etkisiyle ve şartlanma sonucu öğrenilmiş davranışlardır. Ahlak gelişiminde çevrenin rolü ve etkisi önemlidir. Davranışçı öğrenme kuramcılarında Pavlov ve Skinner'e göre ahlak, içinde ödül ve cezanın çoğunlukla etkili olduğu klasik ve operant şartlanma sonucu öğrenilir. Hangi davranışların iyi, hangilerinin kötü olduğu ödül ve ceza yoluyla pekiştirilerek kazanılır. Ödül ile pekiştirilen davranış iyi, cezalandırılan davranış ise kötü olarak değerlendirilir (Skinner, 2001, s.6-11).

Sosyal öğrenme kuramcıları, bilişsel süreçlerin önemini vurgulamalarıyla katı davranışçılardan ayrılırlar. Durumlar, düşüncede simgesel olarak temsil edilebildiğine göre, davranışların olası sonuçlarını önceden görüp davranışlar buna göre değiştirebilir. Davranışlar, büyük oranda olası sonuçlara göre belirlenir. Bireyin düşüncelerinde simgesel olarak temsil edilen olası sonuçlar, davranışı gerçek sonuçlar kadar güdüleyebilir (Bandura, 2001, s.2-4).

Çocuk, iyi ve kötü davranışları çevresindekileri gözleyerek, onları taklit ederek öğrenmektedir. Ahlak gelişiminde, çocuğun sosyal çevresini oluşturan ebeveyni, arkadaş grubu ve öğretmenleri, gerek model olma ve taklit bakımından, gerekse ödül ve ceza mekanizmalarını işletenler olarak önemli yer tutarlar. Özellikle bu kişiler çocuğun özdeşim kurduğu kimseler ise bu etki derecesi daha da artmaktadır. Böylece çocuğun ahlak gelişimini belirleyen kültürel normların doğru veya yanlış değerler, pekiştirilen ve kabul edilen davranışlar olarak kişiliğe içselleştirilir ve bireyin kendini kontrol etmesi için temel bir ilke haline gelmesi sonucu ahlaki gelişim gerçekleşir (Bandura, 2000, s.238-239).

Kısacası, davranışçı ve sosyal öğrenme kuramları, ahlak gelişimi alanında, klasik ve operant şartlanma kurallarının geçerli olduğu, ceza ve ödüllerle veya model aracılığı ile yetişkinlerin onayladığı davranış kalıplarının öğrenilmesi üzerinde durmuşlardır.

Zihinsel Gelişim Kuramına Göre Ahlaki Gelişim

Zihinsel gelişim kuramı, insanın kendi başına ahlaki hükümler verebilecek olgunluğa erişebilmek için nasıl bir gelişim süreci geçirdiğini inceler ve açıklamaya çalışır. Ahlak gelişimini, zihinsel gelişim yaklaşımıyla inceleyen iki önemli kuramcı Jean Piaget ve Lawrence Kohlberg'dir. İsviçreli bilim adamı J. Piaget, geliştirdiği kuramı ile zihinsel gelişim alanında en kapsamlı ve inandırıcı açıklamayı ortaya koymuştur. Ayrıca, *Çocuğun Ahlaki Yargısı (Moral Judgment of the Child, 1932)* adlı eseri ile ahlaki yargının gelişimini de ilk kez en sistemli şekilde açıklamaya çalışan kuramcı olmuştur. Onu izleyerek başlı başına bir Ahlaki Gelişim Kuramı geliştiren L. Kohlberg de geliştirdiği kuramın temellerini Piaget'nin Zihinsel Gelişim Kuramı'nın oluşturduğunu belirtmiştir (Can, 2004, s.127).

Jean Piaget'nin Ahlaki Gelişim Kuramı

Jean Piaget (1896–1980), çocukların zihinsel gelişimi konusunda kapsamlı araştırmalar yapmış ve yıllarca süren dikkatli gözlemleri sonucunda, çocukların düşünme ve akıl yürütme yeteneklerinin, çocuklar olgunlaştıkça nasıl farklı evreler dizisinden geçtiği üzerine bir kuram geliştirmiştir. Piaget, ortaya koyduğu zihinsel gelişim kuramında, zekâyı biyolojik fonksiyonların bir parçası olarak kabul etmiş ve zihin gelişiminin, biyolojik gelişimin bir uzantısı olarak çevreye uyum sağlama süreci içinde gerçekleştiğini ifade etmiştir (Ginsburg and Opper, 1988, s.6).

Piaget'ye göre, zihinsel gelişim, çevre ile ilişkiye bağlı olarak *özümleme (assimilation)*, *uyum sağlama (accomodation)* ve *örgütlenme (organization)* süreçleri sonucu gerçekleşir. Uzun yıllar, çocuklardaki zihinsel gelişmeyi inceleyen Piaget, araştırmalarının sonucunda, yaşa bağlı olarak farklı yapısal özellikler gösteren ve hiyerarşik bir sıra izleyen, *duygusal devinim dönemi (0-2 yaş)*, *işlem öncesi dönem (2-7 yaş)*, *somut işlemler dönemi (7-11 yaş)* ve *soyut işlemler dönemi (11 yaş ve üzeri)* olmak üzere, dört temel zihinsel gelişim dönemi belirlemiştir. Ergenlik dönemi sonrasında ise, önemli bir zihinsel değişimin olmadığını ileri sürmüştür (Crain, 2005, s.115).

Çalışmalarını ahlaki gelişim konusunda da sürdüren Piaget, ahlak gelişiminin zihinsel gelişime paralel olarak ortaya çıktığını ve zihinsel gelişim için geçerli olan ilkelerin, ahlak gelişimi için de geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Piaget, çocukların ahlaki yargılarını incelemek için, oyunlarını gözlemlemiş ve ayrıca iki kısa öykü geliştirmiştir. Çeşitli yaşlardaki çocuklara, oyunların akışını düzenleyen kurallar ve anlattığı kısa öyküler hakkında bazı sorular sormuş ve çocukların bu sorulara verdikleri cevapları incelemiştir. Araştırmalarının sonucunda, *dışa bağımlı (heteronomous) ahlak dönemi* ve *özerk (autonomous) ahlak dönemi* olmak üzere, iki dönem halinde ahlaki gelişim kuramını kavramlaştıran Piaget, ahlaki yargının, zihinsel gelişime paralel ve yaşa bağlı olarak, düzenli ve hiyerarşik bir sıra ile dışa bağımlı dönemden özerk döneme doğru geliştiğini belirtmiştir (Piaget, 2005, s.194–198).

Kohlberg'e göre, ahlaki yargı gelişim evreleri, sistematik ve hiyerarşik bir sıra izlemektedir. Her bir evre, kendinden öncekilerin sentezi niteliğinde olup, birey bir sonraki evreye ilerlemeden önce başarılmalı ve özümsemelidir. Evrelerde, geriye dönüş söz konusu değildir. Ayrıca Kohlberg, ahlaki gelişim

kuramının, insanların ahlaki yargılarının nasıl geliştiğini ortaya koymayı amaçladığını, evrelerin sıralamasının bireylerin ahlaki değerlerine ilişkin bir dereceleme olmadığını belirtmektedir (Kohlberg, 1976, s.46).

Ahlak Kavramı

Ahlak, Arapça "hulk" veya "huluk" kelimesinin çoğulu olup Türkçede tekil olarak kullanılır. Kelime anlamı ile tabiat, huy, karakter, hal ve hareket tarzı gibi manalara gelen ahlak, insanda yerleşmiş olan bir karakter yapısına işaret etmekte ve fertlerin iradî hareketleriyle ilgilenen bir alan olmaktadır. Zamana, toplum ve kültürlere göre değişiklik gösteren davranış yöntemlerine karşılık ahlak, zorunlu ve değişmeyen davranış kurallarına işaret etmektedir. Terim olarak ahlak; "umumi bir hayat tarzını", "bir grup davranış kuralını" ve "davranış kuralları veya hayat tarzları üzerinde yapılan fikri bir araştırmayı" ifade etmek üzere üç farklı şekilde kullanılır (Kılıç, 1992, s.1-2). Türkçede ise ahlak, insanın başka varlıklarla belirli normlara göre gerçekleşen ilişkiler toplamını, insanın söz konusu ilişkileriyle bu varlıklara yönelen eylemlerini düzenleyip anlamlandıran norm, ilke, kural ve değerler bütünü ifade eder (Cevizci, 2002, s.3).

Ahlaki değerler, insanın hem doğru ve erdemli davranışta bulunma yeteneğini geliştirir, hem de dengeli ve sağlıklı bir kişilik kazanmasını sağlar. Kişinin, günlük hayatta ortaya koyduğu her türlü fikir, düşünce, söz, fiil, eylem ve hareketlerinin arkasında ahlaki değerler gizlidir. Bir kişinin gerçekte nasıl bir ahlaki kişilik ve karaktere sahip olduğu, onun davranışlarına bakılarak anlaşılır. Ayrıca ahlaki değerler, insanları umutsuzluktan ve şiddete başvurmaktan alıkoyacak, toplumu anarşiye düşmekten uzak tutabilecek bir ışık olma gücüne sahiptir (Küng ve Kuschel, 1995, s.13).

İnsan, hem iyiliğe hem de kötülüğe eğilimli olarak yaratılmıştır. Bununla birlikte yaratılışı gereği olan ahlaki yatkınlıktan sapıp ahlak dışı davrandığında ve bu davranışının sonunda herhangi bir kimseye hesap vermek zorunda olmasa da kendi kendini kınayan bir yargıcın/vicdanın sesini içinde duyacaktır. İnsanın içindeki bu ahlak duygusu, onu en yüksek iyiliği ve mutluluğu gerçekleştirmek için çaba sarfeder, onu ahlaken olgunluğa ulaştırmaya çalışır. Ancak, insani nitelikler ile yaratılmış olmanın beraberinde getirdiği eksiklikler ve olumsuzluklar, yüksek düzeyde ahlaki olgunluğa ulaşabilmeyi, en yüksek iyiliği ve mutluluğu yakalayabilmeyi engelleyen faktörlerdir (Kant, 1964, s.112-113).

Ahlaki yozlaşmanın, iyi ve ahlaklı bireylerin yetiştirilmesi ile ortadan kaldırılabileceği -ahlaklı insanların, ahlaklı toplumları meydana getirebileceği- iddiası savunulabilir bir düşüncedir. Bununla birlikte, olgun ahlak sahibi insanların ahlak dışı davranışlar yapmayacakları iddiasında bulunmak, gerçekçi değildir. Bireyin ahlaki yargısı ile ahlaki davranışı arasında karşılıklı belirleyicilik bakımından yakın ve önemli bir ilişkinin var olduğu gerçeğine rağmen (Kohlberg, 1964, s.429), bireysel çıkarları söz konusu olduğunda, çoğunlukla ahlaki yargısına uygun davranmadığı görülmektedir. Çünkü insan yaratılışı itibarıyla beşeri zaafı olan, kendi çıkarına ve nefesine düşkün bir varlıktır. Ayrıca inanç zayıflığı, iyi ve ahlaklı olmayan sosyal çevre koşulları gibi psiko-sosyal faktörler de bireyin ahlaki olgunluk düzeyini olumsuz yönde etkileyerek ahlak dışı davranışlarına zemin hazırlamaktadır (Atkinson, 1995, s.111).

Ahlakın Değişmesi

İnsanın tek başına varlığını sürdürememesi ve varlığını devam ettirme sorunu, toplum hayatını insan için zorunlu kılmıştır. Toplum içinde birbirleriyle sosyal ilişki içinde olan insanlar, toplum varlığının devamını sağlayan ahlak esaslarını geliştirmişlerdir. Bu nedenle doğruluk, dürüstlük ve sorumluluk sahibi olma gibi kavramlar evrensel hâle gelmiştir (Dönmezer, 1994, s.113).

Ahlak felsefesi/etik, ahlaki problemler ve ahlaki hükümler hakkındaki düşüncelerden ibarettir. Sokrates, davranışlarımızda alışlagelmiş kalıpları veya başkalarının kabul ettiği düsturları benimsemek yerine bunlar hakkında düşünmemiz gerektiğini söyler. Başkalarının *iyi* dediği şeyi olduğu gibi kabullenmeyecek, kendimiz iyinin ne olduğunu araştıracağız. Fakat *iyi nedir?* Veya *iyi olmak nedir?* Sorusuna verilen cevaplar yalnızca değişik kültür ve çevrelere, değişik şahsiyetlere sahip insanlar arasında farklar göstermekle kalmamakta, aynı zamanda bu soruları düşünme ve araştırma konusu yapmış kişiler arasında da çok farklı görüşlere yol açmaktadır. Bir kişinin *iyi* dediği davranış, bir başka kişide aynı şekilde değer bulmamaktadır (Güngör, 1998, s.13).

Sosyologların açıklamalarına göre; toplumların inançları, gelenekleri ve değer yargıları değiştikçe bireylerdeki vicdan ve ahlak duygusu da değişir (Gövsa, 1998, s.135). Belirli sayıdaki evrensel ahlak ilkeleri -adalet, eşitlik, doğruluk, dürüstlük, insan hakları, acıma, sevgi, saygı, yardımlaşma, emeğe saygı gibi erdemler-dışında kalan ahlaki değerler ve kuralların evrensel ölçütleri yoktur (Onur, 1997, s.156). Bu değerler ve kurallar, ancak grup içi standartlarla değerlendirilip anlaşılabilir. Bu nedenle ahlaki değerler ve kurallar kişiden kişiye, gruptan gruba veya toplumdaki topluma değişebilmektedir (Mangır ve Koca, 1987, s.1). Çünkü bireylerin ahlaki değer ve yargıları zaman içinde değişmektedir (Öymen, 1975, s.22).

Kısacası, zaman ve sosyal çevre, ahlakın sınırlarını belirleyen iki önemli unsurdur. Hiçbir yaşanan olayın ya da sosyal yaşantının, aynı zaman içinde, birden fazla tekrar etmesi mümkün değildir. Zamanın değişmesiyle birlikte insanlar, olaylar, sosyal çevre ve yaşam şartları da değişir. Bu durumda, değişen sosyal çevrenin etkisi altındaki ahlaki değerlerin, ilke ve kuralların etkilenip değişmesi de kaçınılmazdır (Uygur, 1996, s.94-99).

Ahlaki Olgunluk

Ahlaki olgunluk, ahlaki duygu, düşünce, yargı, tutum ve davranış bakımından yetkin ve zirvede olma durumu ve bu duruma en zengin, en gerekli ve en dolgun anlamını veren ahlaki niteliklerin toplamını ifade eder. Ahlaki olgunluk, bireyin duygu, düşünce, yargı, tutum ve davranışlarındaki her türlü ahlak dışılığı ve sapmayı vicdanında hemen hissedebilmesini sağlayan mükemmellik düzeyidir. Ahlaki olgunluğa sahip bir bireyin, güvenilir, sorumlu, saygılı, adil, kendini kontrol edebilen, empati yeteneği gelişmiş iyi bir insan ve tüm bunların ötesinde kanunlara ve kurallara uyan iyi bir vatandaş olması beklenir (Lickona, 1991, s.51).

Ahlaki olgunluk konusunda yaptığımız yurtiçi ve yurtdışı literatür incelemesi sonucuna göre, özellikle yurtdışında yapılmış çalışmalarda, ünlü ahlak kuramcısı Lawrence Kohlberg ve onun geliştirmiş olduğu ahlaki gelişim kuramı karşımıza çıkmaktadır. Kohlberg'in öne sürdüğü ahlaki yargı gelişimi düzey ve

evrelerinin aynı zamanda ahlaki olgunluk düzeyleri olarak değerlendirildiği gerek Kohlberg'in kendi çalışmalarında (Kohlberg, 1975, s.48–50) gerekse ahlak alanında araştırma yapan diğer düşünürlerin çalışmalarında görülmektedir (Hauser, Cushman, Young, Jin and Mikhail, 2007, s.1–3).

Kohlberg'in geliştirdiği ahlaki gelişim kuramına göre, birinci düzey olan gelenek öncesi düzey, ahlaki olay ve durumların, ceza ve ödül gibi fiziksel sonuçlarına göre değerlendirildiği ahlaki gelişim basamağıdır. Bu düzeydeki ahlaki düşünce ve yargının temeli, dış kontrol, yargının nedeni ceza tehdidi ya da ödül almadır. Bu gelişim basamağında ahlaki yargılar dış otoritenin görüşlerine dayanır. İkinci ahlaki gelişim basamağı olan geleneksel düzey, toplumun ahlak kurallarının ve değerlerinin olduğu gibi kabul edildiği ve benimsendiği ahlaki gelişim düzeyidir.

Bu düzeyin ahlak anlayışına göre, yalnız toplumsal düzene uymak yeterli değil, bu düzeni desteklemek, savunmak, yaşatmak, korumak ve sürdürmek de önemlidir. Üçüncü ve en üst ahlaki gelişim basamağı olan gelenek ötesi düzey ise, toplumun ahlak kuralları ve değer yargıları kabul edilmekle beraber, gerektiğinde bunların değişebilirliğinin ve düzeltilebilirliğinin değerlendirilebildiği ahlaki gelişim düzeyidir. Bu düzeyde, artık bireyin davranışlarını kendi vicdanı kontrol etmeye başlar. Birey ahlaki yargı ve davranışlarda evrensel ahlak değerlerini ve ilkelerini benimser. Artık birey geleneksel düzeyi aşmış, üst düzey bir kişilik ve olgun bir karaktere sahip olma yolundadır (Kohlberg, 1977, s.54–55).

Kohlberg'e göre, insanların büyük çoğunluğu ahlaki olgunluk düzeyi bakımından ikinci ahlaki gelişim düzeyi olan "geleneksel ahlak" düzeyinde bulunurlar ve çok az insan en yüksek ahlaki olgunluk düzeyi olan üçüncü düzey, yani "gelenek ötesi" ahlak düzeyine geçebilirler (Kohlberg, 1975, s.49). Kohlberg'in kendisinden etkilendiği Kant'a göre ise, ahlaki olgunluğun en yüksek düzeyine ulaşabilmek, eylemleri, evrensel ilkelere göre yargılayabilmeyi gerektirir (Habermas, 1990, s.150).

Thomas E. Lickona, ahlaki olgunluğun üç boyuttan -*ahlaki düşünce, ahlaki duygu ve ahlaki davranış*- meydana geldiğini belirtmektedir. Ahlaki olgunluk için ahlaki bilgi, ahlaki his ve ahlaki davranışın, yani sırasıyla aklın alışkanlıklarının, kalbin alışkanlıklarının ve hareket alışkanlıklarının önemli olduğunu söylemektedir. *Ahlaki bilgi*, ahlaki değerlerin farkında olmayı, ahlaki muhakemeyi ve karar vermeyi; *ahlaki duygu*, vicdanı, özsaygıyı, sezgiyi ve tevazuyu; *ahlaki davranış* ise, ahlaki düşünce ve duygunun kendiliğinden harekete dönüşmesini ifade etmektedir. Lickona'ya göre ahlaki davranış, ahlaki düşünce ve duygunun bir sonucu olarak, bireylerin ahlaki olgunluk durum ve düzeylerini belirtmektedir (Lickona, 1991, s.51–58).

Toplumun ahlakı da, bireylerin ahlaki olgunlukları ile doğru orantılıdır. Bireylerin ahlaki duygu, düşünce, tutum ve davranışları yeterince gelişmiş ve olgunlaşmış ise bireylerin ahlaki sorumlulukları da o nispette artar. Şayet bireylerin ahlaki olgunlaşmamışsa, topluma karşı olan ahlak anlayışları dar bir çerçevede sıkışır kalır. Bu durumda birey, birçok davranışlara karşı kendini sorumlu hissetmez. Böyle bir davranış biçimi de bireyi toplumdan uzaklaştırır, bireyin ve toplumun ahlakını zayıflatır (Erdem, 2002, s.158–159).

Ahlaki olgunluk düzeyine ulaşmış bireylerin istek ve arzuları ile davranışları arasında tam bir uyum söz konusudur, bu konuda kendilerini zorlamazlar. Dolayısıyla yaptıkları iyi davranışlardan zevk duyarlar. Ancak, istek ve arzularını dizginleyen insanlar da ahlaklıdır. Her iki şekilde ahlaka sahip bireyler, davranış düzeyinde birbirine benzerler, ikisi de kötü davranışta bulunmazlar. Fakat istek ve arzularını dizginleyen birey yaptığı davranışlardan pek zevk alamaz. Çünkü onun istek ve arzuları ile davranışları arasında çatışma söz konusudur (Aydın, 1991, s.212).

Ahlaki olgunluk, ahlaki sağduyunun derinliği ve tutarlılığı tarafından belirlenir. Ahlaki olgunluk için, sadece ahlaki değerleri duygu, düşünce ve yargı olarak taşımak yetmez, aynı zamanda o değerlerin tutum ve davranış bilincine dönüşmesi, düşünce-davranış uyum ve tutarlılığı gerekir. Tüm bunların ahlaki alışkanlıklar haline gelmesi, ahlaki olgunluğu meydana getirir (Fukuyama, 1998, s.59). Nihâî ahlaki olgunluk, yaşamın anlamını aramaya yönelik olgun çözümler getirebilmektir.

Ahlaki Olgunluğu Etkileyen Faktörler

Bilimsel açıdan insanın gelişimi ile ilgili literatür incelendiğinde, genel olarak insanın biyo-psiko-sosyal bir varlık olduğu görülür (Bacanlı, 2003, s.11). Ahlaki gelişim süreci sonunda insan, ahlaki olgunluğa ulaşır. Ahlaki gelişim ise, temelde biyolojik, psikolojik ve sosyal olmak üzere birçok faktörün etkisi altında devam eden bir süreçtir. Bireyin ahlaki üzerinde etkili olan bu faktörler, aynı zamanda onun ahlaki olgunluk düzeyini etkileyen ve belirleyen faktörlerdir.

Biyolojik Faktörler

Ahlaki olgunluğun gelişimini etkileyen biyolojik faktörleri, kalıtım ve çevre, bedensel gelişim, devimsel gelişim, cinsiyet ve zekâ kavramları çerçevesinde ele alınır. Biyolojik faktörler olarak nitelendirilen kalıtım ve çevre, bedensel gelişim, devimsel gelişim, cinsiyet ve zekânın bireylerin ahlaki olgunluk düzeylerinin nitelik ve niceliklerini belirlemede etkili ve önemli faktörler oldukları söylenebilir (Atkinson, 1995, s.130).

Psikolojik Faktörler

Nefis: İnsan, yaratılış itibarıyla hem iyiliğe ve hem de kötülüğe yatkın olarak yaratılmış bir varlıktır. Bu özelliği onun kusursuz bir kişi olmasını engeller. Ancak, insan kusursuz olmak ve ahlaki olgunluğa ulaşmak için çaba sarf etmeli, nefisini terbiye etmeye çalışmalıdır. Nefis, insanın öz varlığıdır (Parlatır, 1998, s.1642). Nefis yok edilemez, fakat eğitim yoluyla kontrol altına alınabilir. Ahlak eğitiminin temeli, nefis terbiyesidir. Dünyadaki mücadelelerin en zoru, nefisle olan mücadeledir. Çünkü insanı kötülüğe sevk eden nefsidir (Özbek, 1991, s.106).

Yeti/meleke: Yeti/meleke, tekrarlama sonucu kazanılan yatkınlık, alışkanlıktır (Parlatır vd. 1998: 1528). Ahlak, insan nefsinde yerleşen öyle bir yeti/melekedir ki, fiiller, hiçbir fikri zorlama olmaksızın, düşünüp taşınmadan, bu yeti/meleke sayesinde kolaylıkla ve rahatlıkla ortaya çıkar (Gazali III, 1990, s.120).

Özdeşleşme: Özdeşleşme kavramı, psikanalizden gelmektedir ve bu kavram Freud'un kuramında önemli rol oynamıştır. Psikanalitik kuramda özdeşleşme, bireyin başka bir kişinin duygu, düşünce, tutum ve davranış

özelliklerini edindiği bilinçdışı sürece denir. Çocuklar büyüdükçe anne-babalarınıninkine benzer nitelikte birçok tutum ve davranışı edinirler. Bir çocuk ile anne-babası arasında, yürüme tarzı, konuşma ve jestler gibi özelliklerdeki benzerlikler bazen şaşırtıcı düzeydedir. Çocuklar ve gençler, anne-babalarının tutum ve davranışlarının aynısını tekrarlayarak, onların güç ve yeterliliğinin bir kısmını özümstediklerini düşünürler (Atkinson, 1995, s.114).

Empati: Empati, sosyal ben ile ilgili bilgi, bireyin kendini başkalarının yerine koyabilme yetisidir (Akkoyun, 1987, s. 91). Bireyin sosyal gelişimi, onun bireysel ve bencil eğilimlerini önler ve toplum duygusunun doğmasını sağlar. Başkalarıyla özdeşleşme sonucu doğan bu bütünleşme duygusuna *empati (empathy)* adı verilir. Bu duygu *biz* şeklinde ifade edilir. Bu duygu sayesinde birey, toplumun inançlarını, değerlerini, amaçlarını özümser ve içselleştirir (Ergil, 1994, s.21).

Bireyi, bulunduğu ahlaki olgunluk düzeyinden bir üst düzeye taşıyacak en önemli psikolojik özellik, empati kurma yeteneğidir (Kohlberg, 1969, s.398). Empati yeteneği sayesinde birey, başkalarının duygu, düşünce ve davranışlarını, ihtiyaçlarını, kaygılarını anlayabilir, kendini başkalarının yerine koyarak onlar gibi düşünüp davranabilir, onları oldukları gibi kabullenebilir ve onların davranışlarına saygı gösterebilir (Altuğ, 2004, s. 88–89).

Vicdan/Ahlaki Bilinç: Vicdan, kişiyi kendi davranışları hakkında bir yargıda bulunmaya iten, kişinin kendi ahlak değerleri üzerine dolaysız ve kendiliğinden yargılama yapmasını sağlayan güçtür (Parlatır, 1998, s.2347). Ahlaki bilinç olarak da ifade edilen vicdan, kötü düşünce ve davranışları herhangi bir neden veya zorlama olmaksızın samimi, içten ve kesin bir kararlılıkla reddedebilme yeteneğidir (Freud, 1996, s.98). Ahlak ilkeleri, insanın vicdanında temellenir. İnsan, vicdanı sayesinde iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edebilir.

Duygu: Duygu, nesne, olay ya da diğer insanlarla olan ilişkilerinin sonucunda, bireyin iç dünyasında meydana gelen ve çoğu kez fizyolojik temelleri bilinmeyen, haz, elem, burukluk gibi izlenimlerdir (Demir ve Acar, 1997, s.84). Duygu, heyecansal ve düşsel unsurların karışımından oluşan ve her türlü uyaran yokluğunda da varlığını sürdürebilen karmaşık bir ruhsal durumdur. Duygular çoğu kez bireyin eğilimlerine, tepilerine, isteklerine ve engellenmelerine bağlı olarak ortaya çıkar (Gürün, 1991, s.40).

Ahlaki duygu, ahlaki davranışlara kaynaklık eden duygudur (Bolay, 1999, s.6). Gerek kendi davranışlarımız, gerekse başkalarının davranışları bizde bazı duyguların uyanmasına neden olur. Bizimle ilgisi olmayan olaylar bile, yerine göre bizde saygı, takdir, hayranlık, acıma, kızma, nefret ve küçümseme gibi duyguları harekete geçirir. Örneğin, fakirlere yardım takdir duygusunu; yalancılık, dolandırıcılık ise nefret duygusunu uyandırır. Ahlaki duygular, insanın gerek kendisinin, gerekse başkalarının davranış ve yaşantılarının etkisiyle oluşan duygulardır. İnsanda, vicdan denilen gücün muhakemeleri sonucu ahlaki duygular meydana gelir (Peker, 2000, s.103).

Düşünce: Düşünce, düşünme sonucu varılan ve düşünmenin ürünü olan görüş, fikirdir (Parlatır, 1998, s.660). Bir davranışa ahlaki değer katan, o davranışın sonucundaki başarı değil, onun meydana gelmesindeki etken olan arkasındaki

düşüncedir. Bu düşünce, şartlar gerektirdiği zaman kendisine uygun olan bir davranışa dönüşür (Akarsu, 1982, s. 208–209). Düşünce ne kadar güçlüyse, onun davranışa dönüşme ihtimali de o kadar yüksektir (Kağıtçıbaşı, 1988, s.88–89).

Yargı: Yargı, kavrama, karşılaştırma, değerlendirme gibi yollara başvurularak, kişi, durum veya nesnelere eleştirici bir şekilde değerlendirilmesidir (Parlatır, 1998, s.2397). Ahlaki yargı ise, bireyin çevresindeki insanlarla olan ilişkilerinde karşılıklı davranışların nasıl olması gerektiği hususunda ortaya konulan zihinsel bir işlemdir. Ahlaki yargı, çelişkili durumlarda bireyin çevresindeki insanlarla nasıl bir ilişki kuracağını belirler (Çileli, 1986, s.31, 45). Kohlberg'e göre, davranışlara ahlaki kaliteyi veren ve bireyin ahlaki olgunluk düzeyini belirleyen, ahlaki yargı yeteneğidir (Kohlberg, 1964, s.429).

İnanç: İnanç, dinî bir çerçeve içinde, evreni yaratan ve yasaklarını koyan bir Allah'ın var olduğunu ve vahyi tartışmasız kabul etme tavrıdır (Cevizci, 1999, s.463). İnanç, ahlak hayatına farklı bir boyut kazandırır. İnanç, ahlaka psikolojik isteklendirme ve destek sağlar (Hökelekli, 1993, s.103).

İnanç boyutunu içeren ahlaki bir tutum, ahlaki olmanın yanında farklı amaçları da beraberinde taşır. Örneğin, ahlak, adam öldürmenin *kötü* olduğunu öğretir. İnanç ise, hem böyle bir fiilin kötülüğünden hem de insan hayatının kutsallığından söz eder. Böylece inanan kişinin hayatında, adam öldürmenin kötü olduğuna inanma ile insan hayatının kutsal olduğuna inanma birleşir. Başka bir deyişle, inançlı bir kişi, karşılaştığı herhangi bir olayı bir de dine göre yorumlar ve kendi hayatında *kötüye günahı, iyiye sevabı* ekler. Mesela, dindar için yalan söylemek sadece kötü değil, aynı zamanda günahıdır. Çünkü o, yalan söylemekle Allah'ın huzurunda da bir suç işlediğine inanır (Aydın, 1991, s.203).

İrade: İrade, insanın, çeşitli davranış biçimlerinden birini, belli bir gaye ile ve şuurlu olarak seçip yapmaya karar verme gücüdür (Çağrı, 2006, s.88). Birey, başkalarının yönlendirmesine göre mi yoksa kendi iradesi doğrultusunda mı ahlaki davranmaktadır? Bu sorunun cevabı önemlidir. Çünkü bireyin ahlakı, doğrudan doğruya o bireyin özgür iradesine dayanmaktadır. Ahlaki davranış, özgür irade ile gerçekleştirilen bir davranıştır. Her özgür birey duygu, düşünce, yargı, tutum ve davranışlarını kendisi kontrol etmeyi ister (Akarsu, 1982, s.206). Ahlaki sorumluluktan bahsedebilmek için davranışların özgür irade neticesinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Zira ahlak, mükellef kılar ve sorumlu tutar. Bu nedenle iradesi bağımsız olmayan bireylerin, irade dışı davranışlarının sonucundan sorumlu tutulmaları mümkün değildir (Çağrı, 2006, s.26).

Hoşgörü: Hoşgörü, başkalarının, kendimizden farklı olan düşünme tarzını ve yaşam biçimini anlayışla karşılama tavrı; karşımızdakilere, paylaşmadığımız görüş, fikir ve duyguları özgürce dile getirme olanağı tanımaya dayanan anlayışı ifade eder (Cevizci, 1999, s.423). İnsanın hoşgörülü olması, başkalarının kendisinden farklı duygu, düşünce, davranış, tutum ve eylemi olabileceğini kabul etmesi, davranışlarının yaşama içgüdüleri yönünde olmasına bağlıdır. Böylece doğruluk, güzellik ve iyilik bir ahlak sistemi olarak kişiliğe yerleşir ve bütün davranışları güdüleyen temel gücü oluşturur (Köknel, 1995, s.72).

Yukarıda bahsi geçen ahlaki gelişimi etkileyen psikolojik faktörlerin - biyolojik ve sosyal faktörler ile birlikte- etkileri ve farklı şekillerde bir araya

gelmeleri neticesinde oluşan bireylerin kişilik, karakter, benlik, kimlik ve huy/mizaç gibi psikolojik yapıları meydana gelir.

Kişilik: Kişilik, bireyin çevreye uyumunu belirleyen karakteristik davranış örüntüleri ve düşünme biçimleridir (Atkinson, 1995, s.523). Kişilik, bireyi diğer bireylerden ayıran bireyin bütün ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görüntüsünün ve çevresine uyum biçiminin özelliklerini içerir (Baymur, 1994, s.253). Kişilik, bireyin fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlaki tüm yönlerini içine alır (Binbaşoğlu, 1978, s.212).

Bireyin kişiliği, biyolojik, psikolojik ve sosyal etkenlerin birleşiminden oluşur ve bireyin kendine özgü, başkalarından farklı bütünsel yapısını belirler. Kişiliğin yapılanmasında, kalıtımın yanı sıra çevrenin de önemli rol oynadığı görülür (Gürün, 1991, s.86).

Karakter: Karakter kavramı, ahlaki değerler söz konusu olduğu zaman ortaya çıkan, bireye özgü alışılmış tepki biçimini dile getirmektedir. Karakter, bireyin alışkanlıkları, duyguları ve idealleriyle bütünleşerek herhangi bir durum karşısındaki değişmez tutumunu ya da tepkisini oluşturan psikolojik yapıdır (Gürün, 1991, s.82).

Karakter, kişiliğin ahlaki yönüdür. Karakter, ilk yaşlardan itibaren sosyal yaşantılar sonucu bir takım ahlaki değer yargılarının benimsenmesi ile gelişir. Benimsenen ahlaki değerler, kişiliğin ahlaki yönünü oluşturur. Davranışlarını, toplumda değer verilen ahlak kurallarına uygun olarak yönetebilen, sosyal değerler sistemini benimsemiş olan kişiler *karakterli* olarak nitelendirilir (Baymur, 1994, s.252).

Benlik: Bireyin, kendini algılamasına ve değerlendirmesine ilişkin geliştirdiği görüşleridir (Kulaksızoğlu, 1998, s.98). Benlik kavramı, bireyi başkalarından ayıran kendi kendine varsaydığı kimliği; kendine ait duygu, algı, değer, tutum ve davranışlarının tümünün örgütlenmiş bütünlüğünü ifade eder (Gander ve Gardiner, 1993, s. 453). Benlik, kişiliğin öznel (sübjektif) yanıdır ve kişiliğin özünü oluşturur (Mehmedoğlu, 2004, s.49).

Benlik, *ben neyim?*, *ben ne yapabilirim?*, *benim için neler değerlidir?* ve *hayatta ne istiyorum?* Sorularının cevaplarını içerir. *Ben neyim?* ve *ben ne yapabilirim?* Sorularının cevapları *gerçek benliği*; *benim için neler değerlidir?* ve *hayatta ne istiyorum?* Sorularının cevapları ise, erişilmek istenen ahlaki düzeyi, gerçekleştirilmek istenen özlem ve emelleri gösteren *ideal benliği* meydana getirir (Baymur, 1994, s.264–265).

Psikolojik bakımdan benlik, bireyin çevresini algılamasında, değerlendirmesinde, yapılandırmasında ve çevresine tepkide bulunmasında en önemli dayanaktır (Kulaksızoğlu, 1998, s.98–99). Bireyin geliştirdiği benlik değerleri, çevresiyle kurduğu ilişkilerine ve iletişim biçimlerine yansır, davranışlarını belirler ve şekillendirir (İnanç ve Hatipoğlu, 1995, s.40–46). Sahip olduğu ahlaki niteliklere ilişkin bireyin geliştirdiği benlik algısı iyi ise tutum ve davranışları da iyi yönde, kötü ise tutum ve davranışları da kötü yönde gerçekleşir.

Kimlik: Kimlik, bireyin gelişim dönemleri boyunca, özellikle gençlik döneminde, diğer insanlarla özdeşleşme sonucu, bir süreklilik ve tutarlılık içinde

yetişkinlik rolü, neye inanıp değer verdiği ve beklentileri hakkındaki toplu bilincidir (Kula, 2001, s.44). Kimlik de kişilik gibi, insanın ayırt edici niteliklerinin oluşturduğu bir bütündür. Kimlik, kalıcı kişilik özelliklerinin toplamıdır. Ancak, tümüyle kişilik özelliklerine bağlı olsa da kimlik, bireyin gelişimi boyunca oluşan zorunlu içsel bir sonucu değil, dışsal özellikler toplamının seçilmesi yoluyla edinilir. İnsan varlığının bu içsel ve dışsal iki yönünün birleşimi, bireysel yaşamın ana eksenini oluşturur (Serdar, 1992, s.28–29).

Kimlik, bireye bu dünyada önemli biri olduğunu hissettirir ve anlamlı yaşam duygusu verir. Kimlik duygusu, aile bağlarıyla, arkadaş ilişkileriyle, meslek seçimiyle, toplumdaki konumuyla, amaçlarıyla, dünya görüşü ve yaşam anlayışıyla birlikte bir bütün halinde var olabilen bir duygudur. Kimlik duygusu gelişmiş bir gencin, kendine özgü duyguları, düşünceleri, amaçları, kendi geliştirdiği inançları, bir yaşam ve dünya görüşü vardır. Böylece genç, kendini hem herkesten başka biri olarak, hem de çevresiyle anlamlı bağlar kurmuş biri olarak görür. (Yörüköglü, 1986, s.98–99).

Huy/Mizaç: Olay ve durumlara karşı tavır ve tutumları belirleyen ve doğuştan gelmekle birlikte toplumsallaşma sürecinde biçimlenen duyarlılıklardır (Demir ve Acar, 1997, s.133). Ruhsal faktörlerin yanı sıra kişiliği oluşturan biyolojik faktörler bütünüdür (Gürün, 1991, s.86). Duygusal yaşamlarının nitelikleri bakımından insanlar, birbirlerinden farklılık gösterirler. Bir insanın duygusal tepkilerinin genel özellikleri *huy* ve *mizaç* sözleri ile anlatılır.

Duygusal tepkilerin bazı değişmeyen yanları da vardır. Buna *mizaç* (*temperament*) denir. Mizaç, bir insanı başka bir insandan ayıran duygusal yaşamın az çok sürekli özellikleridir. Bir insanın mizacı, yani duyuş ve davranış tarzı üzerinde beden kimyasının büyük ölçüde etkisi vardır. Bez salgılarının (hormonların) ruh çökkünlüğü, huysuzluk, çabuk duygulanma, kızma, öfkelenme, sıkılma, keyifsizlik gibi hallere yol açtığı anlaşılmıştır. Aynı şekilde tavırlar ve mizaç üzerinde hastalıkların da etkisi olduğu görülmüştür (Baymur, 1994, s.86–87).

Sosyal Faktörler

Ahlaki olgunluğun gelişimini etkileyen sosyal faktörleri, aile, akran ve arkadaş çevresi, kitle iletişim araçları, ekonomi ve kültür kavramları çerçevesinde ele alarak, bu kavramların ahlaki olgunluk ile olan ilişkisini inceleyeceğiz.

Aile: Anne, baba, çocuklar ve bazen de yakın akrabaların sıkı bir hayat birliği oluşturacak şekilde toplanıp birleştiği, biyolojik, psikolojik, hukuki, ahlaki, ekonomik, kültürel ve dinî bağlara dayalı en küçük sosyal birime aile denir (Günay, 1996, s.169). İnsanın doğup büyüdüğü, yetiştiği, bakım ve korunmasının sağlandığı ilk sosyal yapı olan aile, aynı zamanda, toplumun kültürel ve ahlaki değerlerini, gelenek ve göreneklerini nesilden nesile aktaran ve çocukları topluma hazırlayan en temel kurumdur.

Çocuk ve gençlerin, ahlaki gelişim sürecinde ilk ve en önemli ahlaki otorite kaynağı ailedir. Özellikle ilk çocukluk yıllarında aile, toplum normlarını ve ahlak değerlerini çocuğa aktarmak için gerekli olan model ve örnekleri sağlar, onu doğru davranışa motive eder. Aile, ahlaki davranışların kazanılmasında önemli rolü

olan ödül ve ceza yöntemlerinin kullanıldığı ilk ortamdır (Temel ve Aksoy, 2001, s.48).

Anne-babanın terbiyesi, çocuğun kazanacağı ahlaki niteliklerin belirlenmesinde önemli rol oynar. Eğer çocuk anne-babası tarafından iyi ve güzel ahlaki nitelikler ile yetiştirilirse çocuk iyi ahlaklı bir kişi olur, aksine kötü ahlaki nitelikler ile yetiştirilirse kötü ahlaklı bir kişi olacaktır. Ancak, şu gerçek unutulmamalıdır ki, her anne-baba çocuğunun, önce doğru konusunda derin bir hassasiyete, sonra doğru yargılama ve sonunda doğru olduğuna inandığı şeyi yapma yeteneğine sahip olmasını ister (Lickona, 1991, s.51).

Aile yapısı ve bu yapının sağlıklı olup-olmaması da çocukların ahlak gelişimini etkiler ve şekillendirir. Özellikle, ölüm ya da ayrılık gibi nedenlerle bölünmüş veya parçalanmış aileler, çocukların gençlik çağında çok değişik uyum sorunları yaşamalarına neden olabilir. Aile içinde anne ile baba arasındaki geçimsizlikler çocuklara olumsuz olarak yansır ve çocukların ahlaki gelişimini negatif yönde etkiler. Çocuklar, başkalarına karşı koyma, yalan veya kötü söz söyleme gibi davranışları geliştirirler. Ayrıca bu tür anne-babalar, çocuklarına kötü örnek olarak, onların kavgacı, hırçın, sinirli ve geçimsiz olmalarına sebep olurlar (Binbaşıoğlu, 1998, s.55-57).

Akran ve Arkadaş Çevresi: Ergenlik döneminde birey, akranları ile yaşamayı öğrenme ve iyi ilişkiler kurma çabası içine girer, arkadaş grubu etkinliklerine katılır. Arkadaşlık ilişkileri gencin toplumsallaşmasına öncülük eder. Arkadaşlık kurabilmek ve onu sürdürürebilmek, genç için başlı başına bir başarı ve ruh sağlığının bir ölçüsüdür. Arkadaş grubu içinde genç, zekâsıyla, spor ve sanatsal yetenekleriyle kendini kanıtlar. Toplumsal becerilerini geliştirir, yardımlaşmayı, paylaşmayı, duygusal alış-verişe girerek dostluk bağları kurmayı ve insanlarla geçinmeyi öğrenir, kendini tanır, kişiliğini sunar ve geliştirir. Arkadaş grubuna giren genç, hem tek başına bir birey, hem de toplumun eşit bir üyesi olmaktadır. Kısacası genç, arkadaş grubunun bir üyesi olmakla yetişkin dünyasına adım atmaktadır (Yörükoğlu, 1986a, s.59-60).

Akran ve arkadaş grubu içinde gençler, ortak düşünmeyi, hissetmeyi, birlikte karar verip birlikte hareket etmeyi ve daha pek çok davranışı öğrenirler. Grup elemanları arasında karşılıklı güven, saygı ve uyum söz konusudur (Tarhan, 2002, s.105).

Gencin, belli bir alanda hüneri veya becerisi olması, onun arkadaşlarınca daha kolay benimsenmesine yardımcı olur ve böyle gençler arkadaşları arasında hızla sivrilebilir. Grup tarafından kabul görme, gencin kendine olan güvenini pekiştirir. Böylece genç, arkadaşları arasında duygu ve düşüncelerini rahatça dile getirebilir ve başkalarının etkisinde daha az kalabilir. Arkadaş grubu tarafından kabul görme, genci mutlu etmesine karşın, grup tarafından dışlanma, genci fazlasıyla üzer. Arkadaşlarınca kabul görmeyen genç güvensiz, kırgın ve küskün olur. Ayrıca, arkadaşlarınca yeterince benimsenmeyen gençler daha kolay grubun etkisinde kalacaklardır. Zira kendilerine güvenleri yeterince gelişmemiş gençler, arkadaşlarının telkinine daha açık olurlar (Kulaksızoğlu, 2004, s.121).

Gençler, içinde buldukları sosyal grubun bir üyesi olarak o gruba ait değerleri ve davranış standartlarını benimserler (Güngör 1998: 68). Genç için

toplumun ne düşündüğü değil, arkadaş grubunun ne düşündüğü ve grubun kendisine verdiği değer önemlidir (Yörükoğlu, 1986a, s.64). Bu nedenle, gencin kişilik ve ahlak gelişimi üzerinde arkadaş grubunun etkisi ve önemi büyüktür (Semin, 1979a, s.96).

Bazı akran ve arkadaş grupları da vardır ki, bu gruplar dışarıya kapalı, kendi aralarında ilişki kuran, çoğunlukla çevresini etkisi altında tutan birkaç gencin önyak olduğu gruplardır. Özellikle bu çeşit gruplarda arkadaşlarının tutum ve davranışları, gençler için iyi ya da kötü örnekler olabilir ve gençler kolayca suça yönelebilirler (Kulaksızoğlu, 2004, s.121). Bu nedenle toplumun dışında yaşayan ve topluma meydan okuyan gençler, çoğunlukla olumsuz ve ahlak dışı kimlik geliştirirler (Yörükoğlu, 1986a, s.64).

Akran ve arkadaş grubunun sahip olduğu ahlaki nitelikler, gencin ahlak gelişimini olumlu ya da olumsuz yönde etkiler. Genç, grup üyeleriyle özdeşim kurmak suretiyle, onların tutum ve davranışlarını benimser (Yörükoğlu, 1986a, s.62). İçinde bulunduğu arkadaş grubunun ahlaki nitelikleri iyi ise, gencin ahlakı da iyi olur. Eğer bu arkadaş grubu, kötü ahlaki niteliklere sahip ise, gencin suç işleme, çetelere katılma, hırsızlık, gasp, içki ve uyuşturucu kullanma gibi olumsuzluklara ve ahlak dışı davranışlara yönelmesi kaçınılmazdır (Tarhan, 2002, s.105).

Kitle İletişim Araçları (Medya): Kitle iletişim araçları/Medya, geniş kitleleri eğlendirmek, kitlelere bilgi, düşünce, haber, mesaj vb. ileterek onları aydınlatmak, yönlendirmek veya denetlemek gibi amaçlarla kullanılan televizyon, radyo, gazete, dergi gibi araçlardır (Uysal, 1996, s.445).

Kitle iletişim araçlarının toplum üzerinde büyük etkisi vardır. Kitle iletişim araçları, basit, kolay ama etkili iletişim öğeleri seçerek, kısa zamanda sürekli tekrarlar yaparak, kesin prensip bilgiler ve slogan değerler kullanarak kitlelere yeni değerler dayatmakta, benimsetmekte ve böylece toplumdaki değerler sistemini yeniden üretmektedirler (Doğan, 1991, s.635).

Televizyon, bilginin, değerlerin ve toplumsal kuralların bir kuşaktan diğerine aktarılması, yeni bireylerin toplumsallaştırılması işlevini görür. Bu hizmet ile televizyon, toplumda sosyal birlikteliği artırıcı bir nitelik taşır (Yılmaz, 2001, s.80). Televizyonun olumlu bir uyarım kaynağı olmasının yanı sıra, aile içi ve dışı toplumsal etkileşimi en alt düzeye indirgediğinden, çocuğun sosyal gelişimine olumsuz etkisi de vardır (Yavuzer, 1992, s.234).

İnsanın öğrenme yollarından biri de gözleyerek, taklit ederek veya örnek alarak öğrenmedir. Çocuklar ve gençler yetişkinlere göre daha fazla öğrenmeyi arzulayan, değişikliklere açık bir çağıdadırlar. Televizyon bu bakımdan çocuk ve gençleri daha çok etkilemektedir. Araştırmalar, özellikle şiddet ve saldırganlık unsuru taşıyan davranışların seyretme yolu ile taklit edilebileceğini göstermiştir (Sander, 1997, s.72-89). Televizyon, gençlerin tutum ve davranışlarına giderek daha fazla şekil vermekte ve onların dünya görüşlerini etkilemektedir (Kerr, 1996, s.143-149). Hatta bazı durumlarda televizyon, gençler üzerinde aileden ve eğitim kurumlarından da etkili olmaya başlamıştır. Televizyon yolu ile gençler başka toplumların yaşayışlarını gözlemekte ve onların müziklerinden, giyim tarzlarından, yaşama biçimlerinden ve giderek dünya görüşlerinden etkilenmektedirler (Kulaksızoğlu, 2004, s.121).

Ekonomi: Ekonomi, insanların sınırsız gereksinimlerini karşılamada, kıt kaynakların alternatif kullanım yollarını inceleyen bir sosyal bilim dalıdır (Bulmuş, 1998, s.1). Bununla birlikte ekonomi, insanın dışında sadece mal, para akımı, kuruluşlar ve yalnız dış verilerin bir araya gelişinden ibaret değildir. Ekonomi, insanların dünya görüşünü meydana getiren altyapının muhtelif köşe taşlarından biridir (Ülgener, 1983, s.17–20).

Ekonomi ve ahlak, karşılıklı olarak birbirini etkileyen iki sistemdir. Ekonomi, ahlak normlarının gelişmesine katkıda bulunur. Üretim-tüketim, mal ve hizmet alış-verişi, işbirliği ve işbölümü gibi ekonomik ilişkiler, bireylere farklı ahlaki amaç ve ilkeler arasında seçim imkânı sunarak daha kalıcı ve daha işlevsel ahlaki değerlerin oluşmasına zemin hazırlar. İnsanlar tarafından daha çok kabul gören ahlaki değerler, toplumda yerleşip yaygınlaşırken diğerleri elenir (Demir, 2003, s.228).

Ekonomik sorunlar da bireylerin ahlaki olgunluk düzeylerini etkiler. Bu konuda etkili en önemli sorunların başında, işsizlik gelmektedir. İşsizlik, sadece ülkenin üretim, gelir ve refah düzeyinin gerilemesine neden olmakla kalmaz, aynı zamanda bireylerde sağlık problemleri, ortalama ömrün kısalması, sosyal ve ahlaki ilişkilerde bozulma, aile ve toplum yaşamında çözülme gibi biyolojik, psikolojik, sosyal ve ekonomik sorunlara neden olmaktadır. İstihdam olanaklarının darlığı ve işsizlikten kaynaklanan sorunların ortaya çıkardığı bireysel ve toplumsal huzursuzluklar ise, hırsızlık, gasp, dolandırıcılık, rüşvet, zimmet, şiddet, intihar gibi artan suç oranları ve ahlak dışı davranışlar şeklinde ortaya çıkmaktadır (Çavdar, 1983, s.1173).

Kültür: Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, kültürü ifade eder (Parlatır, 1998, s.1436). İnsan, belli değerleri ve gelenekleri içeren bir kültür çevresi içinde yaşar, hem de bu kültürü kendi içinde yaşatır (Yörükoğlu, 1986a, s.99). Ahlak, bir kültür çevresi içinde kabul görmüş, belirlenmiş ve tanımlanmış amaçlarla, bu amaçlara nasıl ulaşılacağını ortaya koyan kurallar öbeği olarak ortaya çıkar. Dışsal olan bu kültürel amaç ve kurallar, bireyi uzun bir süre yönlendirdikten sonra, birey bu amaç ve kuralları içselleştirir, kendine mal eder, kendi amaçları ve kuralları haline getirir. Bundan sonra ise, birey rasyonel ve eleştirel bir tavır geliştirir, kural ve amaçlarını eleştiri süzgecinden geçirir ve onları nesnel bir biçimde değerlendirmesini öğrenir. Bu noktada birey, artık özerk bir kişi haline gelir. Gerçek anlamda ahlakın başladığı yer de, işte bu noktadır (Cevizci, 1999, s.19).

İnsanlar, içselleştirmiş ve özümsemiş oldukları sosyal ve ahlaki değerlerden en olumsuz koşullarda bile kolay kolay vazgeçemezler (Quarantelli, 1960, s.70–72). Değerler genel nitelikli ahlaki inançlardır ve aynı zamanda evrensel nitelik de taşırlar. Örneğin, hemen hemen her toplumda adam öldürmenin, hırsızlık, dolandırıcılık ve sahtecilik yapmanın yanlış ve kötü; yiğitliğin, dürüstlüğün ve çalışkanlığın doğru ve iyi olduğuna inanılır. Bu değerler, her kültürde ve her toplumda geçerli olan ortak, evrensel değerlerdir (Ergil, 1994, s.18).

Kültür, değerleri ve normları içine alır. Kültürel değerler ve normlar, bireylerin toplum içinde birbirine benzer davranışlarda bulunmalarını sağlayarak toplumsal bütünlüğün korunmasına yardımcı olur. Kültürel değerler, bireylere toplum içinde nasıl davranmaları gerektiği konusunda ideal modeller sunar (Fidan ve Erden, 1991, s.57). Kültürel değerler ve toplumsal davranış örnekleri, eğitim vasıtasıyla toplumun genç üyelerine aktarılır (Tezcan, 1996, s.66).

Toplumca kabul edilen ahlaki değer ve beklentilere uygun rol ve davranış kalıplarını bireyin benimsemesinde toplumsal değerlerin ve normların önemli katkıları vardır. Kültürün bir unsuru olarak toplumsal yapıya işlerlik kazandıran normlar, aynı zamanda yarattığı beklentiler açısından bireylerin davranışlarının yönünü belirlemektedir (Krech II, 1983, s.123).

Normlar, toplumda standartlaşmış davranış şekilleri olarak bireyin davranışlarının diğer insanlar tarafından tasvip edilip-edilmeyeceğini ortaya koyarlar (Caplow, 1971, s.22). Değerler ise, genellemelerdir ve özel durumları hesaba katmazlar. Normlar, değerler olarak adlandırılan genel toplumsal kuralların, özel durumlara uygulanmasıyla ortaya çıkarlar. Bireyler için davranış reçeteleri ve yasakları içerirler. Başka bir deyişle normlar, belirli toplumsal rollere ilişkin beklentiler ve gerekliliklerdir (Ergil, 1994, s.19).

Eğitim-Ahlak İlişkisi

İnsan, eğiten ve eğitilen bir varlık olarak yaratılmıştır. Eğitim, bireyin davranışında, kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri sürecidir (Ertürk, 1982, s.12). Eğitimin amacı, bir toplumun gelecekteki nesillerinin kendilerinden daha müreffeh ve daha mutlu bir şekilde hayatlarını devam ettirebilmeleri için nasıl ve ne gibi şartlar altında hareket edeceklerini onlara öğretmektir (Koçer, 1980, s.5). Eğitimin nihaî amacı ise, ahlaklı bireyler yetiştirmektir (Kulaksızoğlu, 1998, s. 87).

Eğitim ile ahlak arasında belirleyicilik bakımından karşılıklı, yakın, ayrılmaz, derin ve anlamlı bir ilişki söz konusudur. Toplumda yerleşik olan ahlaki değerler, düşünce, tutum ve davranış şekilleri toplumun yetişmekte olan genç üyelerine ancak eğitim vasıtasıyla aktarılabilir (Tezcan, 1996, s.66). Eğitim, toplumsal düzenin, barış ve huzur ortamının sağlanmasına yardımcı olan ve bu sayede toplumun devamlılığını sürdürmesine katkıda bulunan önemli bir araçtır.

Bireyler arasındaki ahlaki gelişim farklılıklarını, eğitim yoluyla azaltmak mümkündür. Bireyler ahlaki açıdan bir üst düzeye geçme konusunda güdülenebilirler. Toplumda geçerli olan ahlaki kural ve ilkeleri bakımından eğitim almaları, bireylerin daha üst düzeyde ahlaki değerleri tanımlayabilmelerine imkân sağlayacaktır (Çileli, 1985, s.279).

Eğitimciler öğrenme yaşı ile ilgili olarak, çocuk belli bir olgunluk seviyesine ulaşmadan önce eğitim-öğretime zorlamanın genellikle fayda değil zarar getireceğini ileri sürerler. Çocukların erken yaşta eğitim-öğretime başlamaları, onların bıkmalarına sebep olacağı kanaati eğitimcilerde hâkim olan görüştür. Ancak, ahlak eğitimi konusunda bu görüş geçerli değildir. Ahlak eğitimi için çocuğun altı-yedi yaşına gelmesini beklemek, bu konuda oldukça geç kalmak anlamına gelir. Oysaki ahlak eğitimine, çocuğun doğumunu takip eden ilk aylardan itibaren başlamak gerekir (Bey, 2002, s.52). Okullarda, millî olan ahlaki değerleri

öğrencilere öğretmek ve pratiğe dönüştürülerek yaşatmak amacıyla, öğretim programlarına ahlak dersleri konulmuştur (Dinçer, 1998, s.218). Ahlak eğitiminin amacı, dış etkilerden sıyrılmış, özgür, vicdanına uyararak karar veren ve davranan olgun ahlaklı bireyler yetiştirmektir (Erdem, 2006, s.134). Kohlberg'e göre ahlak eğitiminin amacı ise, ahlakta üst evrelere geçişe olanak sağlamaktır. Böyle bir eğitimin programı, belli değerleri aktarmak yerine, akıl yürütme süreçlerini harekete geçirmekle yükümlüdür. Bu eğitimin, belirli bir dersin içeriği olmasından çok, tüm okulların ve eğitim sisteminin özelliği olması gerekir (Çileli, 1986, s.114).

Okul, bir taraftan öğrencilere ahlaki rol ve sorumluluklarının gerektirdiği davranışları öğretirken, diğer taraftan onların bu rollerin bir kısmını yaparak, yaşayarak uygulayabilmelerine imkân sağlar. Böylece toplumla uyumlu, işbirliği duygusuna sahip, hak ve sorumluluklarının sınırını iyi bilen ve ona göre davranan ahlaklı bireylerin yetişmesi sağlanır (Fidan ve Erden, 1991, s.58-59).

Okulda ortaya çıkan adaletsizlikler ve eşitsizlikler ise, öğrencilerin adil ve özgür bir kimlik geliştirmelerini olumsuz yönde etkilemekte ve öğrencilerde ahlak dışı davranışlara yol açmaktadır. Bu durum, bilimin, eğitimin ve ahlakın toplum tabanına eşit şekilde yayılmasına engel olmaktadır (Ercan, 1998, s.125-132).

Okulun diğer bir özelliği, bulunduğu çevresini etkilemesidir. Okulun ve çevresinin temizliği, uygunsuz kişilerden ve zararlı malzemelerin satışından korunması, çevre halkını da korur. Öğrencilerin ihtiyacı olan araç gereçlerin satılır hâle gelmesi, kitaplıkların kurulması, öğrenci ve öğretmenlerin faaliyetleri çevreye yenilikler getirir, özendirici rol oynar. Bu yolla okul, yetişkinlerin davranışlarında da olumlu yönde değişikliklerin meydana gelmesine yardımcı olur (Bilgin, 1991, s.128).

Günümüz modern toplumlarında eğitim kurumlarındaki statü, rol ve normlar, hem kurum üyelerince hem de toplumdaki diğer bireylerce bilinmektedir. Eğitim kurumlarındaki öğretmen, yönetici, danışman ve uzman gibi statülerde görev alacak kimseler, kendi alanlarıyla ilgili özel bir eğitimden geçmektedirler. Eğitim çalışanlarının arasında özellikle öğretmenin çocuk ve gençlerin ahlaki gelişimleri üzerindeki rolü ve etkisi büyüktür. Okul öncesi dönemde çocuk, ebeveyn ya da diğer aile bireylerini ahlak modeli olarak seçerken, okul eğitimi döneminde ise ahlak modeli olarak çoğunlukla öğretmeni seçer. Onu otorite olarak kabul eder. Çocuğa göre öğretmenin söylediği ve yaptığı her şey doğrudur. Bu nedenle taklit edilmesi gereken kişi öğretmendir (Yörükoğlu, 1986a, s.97).

Başarılı bir ahlak eğitimi için ayrıca, yeni neslin ve zamanla birlikte değişen insanın, evrensel prensipler ışığında yeniden ıslah edilmesi gerekmektedir (Nasr, 1985, s.120). Bu nedenle, toplumsal yapıdaki gelişme ve değişmelere paralel olarak eğitim alanında da değişimin ortaya çıkardığı yeniliklere ayak uydurabilmek ve ihtiyaçları karşılayabilmek için eğitim programlarını yeniden ele almak ve değerlendirmek önemlidir. Küreselleşme olgusunun da etkisiyle bilgi ve teknolojinin değerler alanında ortaya çıkardığı -genetik kopyalama, organ nakli, siber suçlar gibi- sorunların ahlaki boyutlarının tartışıldığı günümüzde, ahlak eğitimi anlayışının, sorunların çözümüne yönelik ihtiyaçlar dikkate alınarak, okul sistemleri ve programlarının yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç vardır. Zira eğitim vasıtasıyla toplumsal ve ahlaki değerleri içselleştiren çocuklar ve gençler, zamanla

bu değerlere süreklilik ve esneklik kazandırarak çağın koşullarına uygun ve geleceğe dönük yeni değerler üretme gücüne fazlasıyla sahiptir (Varış, 1988, s.5).

SONUÇ

Ahlâki olgunluk kavramı; bireylerde ahlâk, ahlâk edinimi ve ahlâk eğitimi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bununla ilgili kavramsal ve kuramsal yaklaşımlar şöyle sıralanabilir: Ahlâk; iyi ve kötü davranışlar bütünüdür ve insanların uymakla sorumlu oldukları davranışlar ve kurallardır. Bu tanımdan hareket ederek iyi ve doğru olanın ve olmayanın ne olduğunu ve ne olmadığını sorgulamalıyız. İyi ve kötü davranışın ne olduğu hakkında kişiden kişiye göre değişen yargılar vardır. O halde ahlâka uygun olan nedir? Birey nasıl hareket ederse ahlâka uygun hareket etmiş olur? Ahlâkla ilgili konular üzerinde genel bir anlaşmanın, iyi ve kötünün ne olduğu konusunda herkesin ortak olduğu bir temelin olmadığına işaret edilmiştir.

Ahlâk ilkeleri adalet ve eşitlik ile çelişmeyen, adil olan, insanların üzerinde ortak olarak birleşebilecekleri genel soyut ilkelerdir. Ahlâk kuralları adalet ve eşitliğe dayalı olan kurallardır. İnsanlar arasında ahlâki değerlendirmeler ve ahlâki seviye bakımından farklar olmakla beraber, bütün insanların birleşebilecekleri adalet ilkelerine dayalı ortak değerlerde vardır. İnsanlar yerleşik hayata geçtikten sonra verimli alanlarda gruplar halinde yaşamaya başlayan insan toplulukları, insanların karşılıklı ilişkilerini düzenleyen kuralları da geliştirmeye başlamıştır.

Ahlâki olarak yüksek düzeyde davranmak ileri bir ahlâk akıl yürütme evresini gerektirir. Eğer kişi ahlâki ilkelerini anlamaz ve onlara inanmazsa onları izleyemez. Öte yandan, kişi bu ilkeler doğrultusunda akıl yürütebilir, ancak bunlara uygun olarak yaşamayabilir. Çeşitli deneysel ve doğal durumlarda ahlâki evre davranışın iyi bir yordayıcısı olmasına karşın, bireyin belirli bir durumda kendi ahlâki akıl yürütme evresini uygun olarak yaşayıp yaşamayacağını birçok etmen belirler.

Ahlâklı olmanın verdiği bir iç tatmin var ki, bu mutluluğun asıl dayanağıdır. Bu olmadan mutluluk olmaz. Ama bunun da tesadüflere değil, özgür isteme dayanması gerekir. Çünkü istemimizin özgür olmasıyla biz bunu kendi kendimize yaratabiliriz.

İnsanlar akıl ve irade sahibi varlıklardır. Neyi, niçin, ne zaman, nasıl yapmaları gerektiğini bu yetilerine dayanarak gerçekleştirdiklerinden dolayı, yaptıkları şuurulu faaliyetlerin hesabını verirler. Diğer bir ifadeyle insan akıl sahibi olması hasebiyle hareketlerinden ve niyetlerinden sorumludur. Ayrıca iyi ve kötüyü birbirinden ayıracak bir duyguya da sahip olmasına rağmen iyiyi de, kötüyü de seçebilmektedir. Demek ki, insanın karşısında bir takım seçenekler mevcuttur ve insan bu seçeneklerden herhangi birisini seçebilme hürriyetine sahiptir. Bu nedenle de insan niyetinden ve bu niyetine bağlı olarak gerçekleştirdiği hareketlerinin sonucundan sorumludur. Ancak hemen şu noktayı belirtmekte fayda vardır; kişinin sorumlu olabilmesi için seçme aşamasında tercihlerine hiçbir müdahalenin olmaması ve bu tercihlerini kendi istek ve hür iradesi dâhilinde gerçekleştirmesi zarureti vardır. Yani insanın sorumlu tutulabilmesinin şartları vardır. Bu şartlar onun hür ve akıl sahibi olmasıdır. Hürriyetine sahip bir kişi ne yaptığını, niçin yaptığını ve yapacağı faaliyetlerin sonucunda nelerin olacağını bilir.

Bu tanımlamalardan yola çıkarak diyebiliriz ki; ahlâki davranış bireyin kendi davranışlarının ve yetki alanına giren olayın farkına varmasıdır. Bu farkındalık yaptığı davranışın sorumluluğunu üstlenmesi anlamına gelmektedir. Böylece bir düşünce ve davranışı seçip uygulamaya koyması ahlâki değerlendirmelerini ortaya koyması demektir bu da bireyin yaptıklarının sorumluluğunu alması anlamına gelmektedir. Kısaca, kişinin kendi davranışlarının ve yetki alanına giren olayın sorumluluğunu hem ahlâki, hem de yasal boyutta üstlenmesi beklenmektedir.

İnsanın sorumluluğu üzerinde düşündüğümüz zaman, ister istemez yaradılışın amacını irdelemek durumundayız. Bu bağlamda insanın, insan olarak yaratılmasından dolayı bir takım sorumlulukları vardır. Kâinatı ve kendisini bilmek sorumluluğu en başta gelen vazifelerinden birisidir ve insan buna mecburdur. Kâinattaki nesnelere teslimiyeti; insan ise irdelemeyi, seçmeyi ve yargılamayı temsil eder. İnsan yaradılışının gayesini ve kâinattaki yerini değerlendirip bunun (sorumluluğunun) şuuruna varmak zorundadır. Eğer insan bu sorumluluğun şuuruna varırsa o zaman insanlık idealine yaklaşmış olur ve bu doğrultuda yaşantısını, hâl ve hareketlerini tanzim eder. İşte insan bu olguyu yakalamak, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırt etmek, her türlü zulme ve adaletsizliğe baş kaldırmak zorundadır. Bütün bunlar karşısında insan olmanın sorumluluğunu duymak, insan için en faziletli seçimdir. Demek ki insan yaratık olmasından dolayı diğer mahlûklara ve yaratıcısına karşı sorumludur ve bu sorumluluğunun şuuruna varmak mecburiyetindedir.

Ahlâk değerlerinin kazanılması çocuğun ruhsal gelişmesi, kişiliğin oluşumu ve bilişsel gelişimiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu nedenle kişiliğinin temellerinin atıldığı ilk altı, yedi yıl bu değerler benliğe sinerler, sonraki çağlarda daha da pekişerek özümser. Fakat çocuk bir takım kabiliyetlerle dünyaya gelir, ancak bu potansiyel kabiliyetlerin tek tek ele alınarak işlenmesi, bir bütünlük içerisinde geliştirilmesi gerekir.

Çocukluktan ergenliğe geçerken ahlâki değerler ilkelere dönüşür, yasalara ve tüm insanlığa saygı ve sorumluluk sonucu ahlâklı davranış ortaya çıkar. Yetişkinlikte ise tüm evrenin bir parçası olarak bireyde, vicdan ahlâkı ve etik standartlar gelişir.

Ayrıca insanlar birey olarak yapılan faaliyetlerden sorumludurlar. Yani herkes kendi yaptıklarından sorumludur. Ancak bu sorumluluk insanların akıl, kabiliyet, hürriyet ve buldukları statüye göre değişmektedir. Mesela toplumun en küçük kurumu olan aileyi ele alalım: Bir ailede gerek babanın, gerek annenin, gerekse çocukların sorumlulukları birbirinden farklıdır. Mesela baba ailenin zaruri ihtiyaçlarını karşılamak ve aileyi dış tehlikelere karşı korumakla sorumludur. Anne çocuklarına bakmak ve ev işleriyle uğraşmak zorundadır. Çocuklar ise anne ve babaya itaat etmek ve kendilerine verilen görevleri yerine getirmekle sorumludurlar. Yine bir devlet başkanı da göz önüne alınırsa onun da genel ahlâk, toplum ve devletin selameti için bütün işlerin isleyiş ve akışından sorumlu olduğu görülecektir. Aynı şekilde diğer insanlar da bu anlayış çerçevesinde kendisine verilen görev ve mevkilerin gerektirdiği işlerden sorumludurlar. O halde insanların buldukları konumlara ve mevkilere göre de sorumlu olup, bu sorumluluğun şuuruna varma mecburiyetleri vardır. Zira insanı, ferdin ve toplumun baskısından kurtarmak,

insanlık şerefini korumak, şahsiyet ve karakter sahibi insanlar yetiştirmek için bu sorumluluğun şuuruna varılması şarttır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1982). **Ahlak Öğretileri**. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Akkoyun, F. (1987). "Empatik Eğilim ve Ahlaki Yargı". **Psikoloji Dergisi**. Cilt:6. Sayı:21. Ankara.
- Altuğ, D. (2004). **Çocukluktan Yaşlılığa Kendi'lik Değeri**. Haberal Eğitim Vakfı Yay. Ankara.
- Atkinson, Rita L., Richard C. Atkinson ve Ernest R. Hilgard. 1995. **Psikolojiye Giriş**. Çev. Atakay, K. Sosyal Yay. İstanbul.
- Aydın, M. S. (1991). **Tanrı-Ahlak İlişkisi**. TDV Yay. Ankara.
- Bacanlı, H. (2003). **Gelişim ve Öğrenme**. Nobel Yay. Ankara.
- Bandura, A. (2000). **Self-Efficacy: The Exercise of Control**. New York: W. H. Freeman and Company.
- Bandura, A. (2001). "Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective". **Annual Review of Psychology**. Vol.:52. pp.1-26.
- Baymur, F. (1994). **Genel Psikoloji**. İnkılap Kitabevi. İstanbul.
- Bey, M. S. (2002). **Eğitim ve Toplumsal Sorunlar Üzerine Konferanslar**. Der: Osman Kafadar ve Faruk Öztürk. K. B. Yay. Ankara.
- Bilgin, B. (1991). **İslam ve Çocuk**. D.İ.B Yay. Ankara
- Binbaşoğlu, C. (1978). **Gelişim Psikolojisi**. Binbaşoğlu Yay. Ankara.
- Binbaşoğlu, C. (1998). **Geleneksel Kültüre Göre Türkiye'de Çocuk Eğitimi Üzerinde Bir Araştırma**. K. B. Y. Ankara.
- Bolay, M. Hayri. **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**. Akçağ Yay. Ankara.
- Can, G. (2004). "Kişilik Gelişimi". **Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi**. Ed: B. Yeşilyaprak.: Pegem A Yay. Ankara.
- Caplow, T. (1971). **Elementary Sociology**. New Jersey: Prentice-Hall. Carmichael.
- Carr, D. (1997). "Educational Values and Values Education: Some Recent Work". **British Journal of Sociology of Education**. Vol.:18. No: 1. pp.133-141.
- Carrel, A. (1983). **İnsan Denen Meçhul**. Çev: Özdek, R. Yağmur Yay. İstanbul.
- Cevizci, A. (2002). **Etığe Giriş**. Paradigma Yay. İstanbul.
- Crain, W. (2005). **Theories of Development: Concepts and Applications**. (5th Ed.). New Jersey: Prentice-Hall, Upper Saddle River.
- Çağrı, M. (2006). **Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı**. Ensar Neşriyat. İstanbul.

- Çavdar, T. (1983). "İşsizliğin Sosyal Etkileri". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt:5. ss.1170–1177. İletişim Yay. İstanbul.
- Çileli, M. (1981). "14–18 Yaşları Arasındaki Öğrencilerde Ahlaki Yargının Zihinsel Gelişim Psikolojisi Yaklaşımı İle Değerlendirilmesi". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1997). **Sosyal Bilimler Sözlüğü**. Vadi Yay. Ankara.
- Demir, Ö. (2003). **İktisat ve Ahlak**. Liberte Yay. Ankara.
- Doğan, S. Ö. (2004). "Lise Türü Farklı Öğrencilerin Denetim Odaklarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Dönmezer, S. (1994). **Toplumbilim**. İstanbul: Beta Yay.
- Ekşi, H. (2003). "Temel İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları". **Değerler Eğitimi Dergisi**. Cilt: 1. Sayı: 1. İstanbul, ss.79-96.
- Ercan, F. (1998). **Eğitim ve Kapitalizm, Neoliberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi**. ÖES ve Bilim Yay. İstanbul.
- Erdem, H. (2002). **Ahlak Felsefesi**. Hü-Er Yay. Konya.
- Ergil, D. (1994). **İnsan ve Toplum**. Turhan Kitabevi. Ankara.
- Fidan, N ve Erden, M. (1991). **Eğitime Giriş**. Feryal Matbaacılık Yay. Ankara.
- Freud, S. 1994. **Psikanalize Yeni Giriş Dersleri**. Çev: Budak, S. Öteki Yay. Ankara.
- Freud, S. (1996). **Totem ve Tabu**. Çev: Sel, K, S. Sosyal Yay. İstanbul.
- Freyer, H. (1954). **Endüstri Çağı**. Çev. Batuhan, H. İÜEF Yay. İstanbul.
- Fukuyama, F. (1998). **Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması**. Çev: Buğdaycı, A. TİB Yay. Ankara.
- Fukuyama, F. (1992). **Tarihin Sonu ve Son İnsan**. Çev: Dicleli, Z. Simavi Yay. İstanbul.
- Gander, M. J. ve Gardiner, H. W. (1993). **Çocuk ve Ergen Gelişimi**. Haz: Onur, B. Çev: Ali Dönmez. İmge Kitabevi. Ankara.
- Gazali, M. (1990). **İhyau Ulumi'd-Din, I-IV**. Çev.: Müftüoğlu, M.A. Tuğra Neşriyat. İstanbul.
- Ginsburg, H, P. and Opper, S. (1988). **Piaget's Theory of Intellectual Development**. (3rd Ed.). Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Gövsa, İ. A. (1998). **Çocukta Duygusal Gelişim**. Hayat Yay. İstanbul
- Guenon, R. (1986). **Modern Dünyanın Bunalmı**. Çev: Kanık, M. Risale Yay İstanbul.
- Günay, Ü. (1996). **Din Sosyolojisi Dersleri**. E.Ü Yay. Kayseri.

- Güngör, E. (1997). **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**. Ötüken Yay. İstanbul.
- Güngör, E. (1998). **Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar: Ahlak Psikolojisi, Ahlaki Değerler ve Ahlaki Gelişme**. Ötüken Yay. İstanbul.
- Gürün, O. A. (1991). **Psikoloji Sözlüğü**. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Habermas, J. (1990). **Moral Consciousness and Communicative Action**. Cambridge, MA: MIT Press.
- Habermas, Jürgen. 1982. "A Reply to my Critics". In J. B. Thompson and D. Held (Eds). **Habermas: Critical Debates**. Cambridge. MA: MIT Press. pp.219-283.
- Hatemi, H. (1987). **Batıllaşma**, Bir Yay. İstanbul.
- Hauser, M. and Others. (2007). "A Dissociation Between Moral Judgments and Justifications". **Mind & Language**. Vol:22. No:1. Blackwell Publishing. pp.1-21. San Francisco.
- Hökelekli, H. (1993). **Din Psikolojisi**. TDV Yay Ankara.
- İnanç, N. ve S. Hatipoğlu. (1995). **Sağlıklı Toplumlar İçin Sağlıklı Aile**. DamlaYay. Ankara.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1988). **İnsan ve İnsanlar**: Evrim Yay. İstanbul.
- Kant, I. (1964). **Critique of Judgement**. trans. James Creed Meredith. Oxford: Clarendon Press.
- Kerr, S. T. (1996). "Toward a Sociology of Educational Technology".In D. Jonassen (Ed.). **Handbook of Research on Educational Technology**. New York: Simon & Schuster/Macmillan. pp.143-169.
- Kılıç, R. (1992). **Ahlakın Dinî Temeli**. TDV Yay. Ankara.
- Koçer, H. A. (1980). **Eğitim Tarihi - I**. AÜEF Yay. Ankara.
- Kohlberg, L. (1964). "Development of Moral Character and Moral Ideology". Eds.: M. L. Hoffman and L. W. Hoffman. **Review of Child Development Research, Vol. I**. Russel Sage Foundation. pp.381-431. New York.
- Kohlberg, L. (1969). "Stage and Sequence: The Cognitive Developmental Approach to Socialization". Ed. by D. A. Goslin. **Handbook of Socialization Theory and Research**. Rand McNally. pp.347-480. Chicago.
- Kohlberg, L. (1975). "Moral Education For A Society In Moral Transition".**Educational Leadership**. Vol.: 33. Issue:1. pp.46-54.
- Kohlberg, L. (1976). "Moral Stages and Moralization: The Cognitive Developmental Approach". In T. Lickona (Ed.). **Moral Development and Behavior: Theory, Research and Social Issues**. Holt, Rinehart & Winston. New York.
- Kohlberg, L. and Hersh, R. H. (1977). "Moral Development: A Review of the Theory". **Theory Into Practice**. Vol:16. Issue:2. pp.53-59.

- Köknel, Ö. (1995). "Hoşgörünün Ruhsal-Toplumsal Temelleri". **Hoşgörü ve Eğitim**. T. E. D. Yay. Ankara.
- Krech, David and Others. (1983). **Cemiyet İçinde Fert, I-II**. Çev: Mümtaz Turhan. İstanbul: Devlet Kitapları Yay.
- Kulaksızoğlu, A. (1998). **Ergenlik Psikolojisi**. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Kulaksızoğlu, A. (2004). "Ergenlik Dönemi". **Ailede Çocuk Eğitimi**. Ed: Kot,A. BASAGM Yay. Ankara.
- Küng, H. ve Kuschel, K-J. (1995). **Evrensel Bir Ahlaka Doğru**. Çev: Aşıkoğlu, N. Gün Yay. Ankara.
- Lickona, T, E. (1991). **Educating for Character: How Our Schools can Teach Respect and Responsibility**. Bantam Books. New York.
- Mangır, M. ve Koca, G. (1987). **İlkokul Birinci Sınıf Devam Eden Yedi Yaşındaki Çocukların Ahlaki Yargılarını Etkileyen Bazı Faktörler**. AÜZF Yay. Ankara.
- Mehmedoğlu, A, U. (2004). **Kişilik ve Din**. DEM Yay. İstanbul.
- Onur, B. (1997). **Gelişim Psikolojisi**. İmge Kitabevi. Ankara.
- Öymen, M. M. R. (1975). **Ahlak Eğitimi**. Murat Matbaacılık. İstanbul.
- Özbek, A. (1991). **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed**. Esra.Yay. Konya.
- Parlatır, İ. (1998). **Türkçe Sözlük**. TDK Yay. Ankara.
- Peker, H. (2000). **Din Psikolojisi**. Aksiseda Matbaası. Samsun.
- Piaget, J. (2005). **Çocuğun Gözüyle Dünya**. Çev: Yerguz, İ. Dost Kitabevi Ankara.
- Quarantelli, E. L. (1960). "Images of Withdrawal Behavior in Disasters: Some Basic Misconceptions." **Social Problems**. Vol.:8. pp.68-79.
- Sander, I. (1997). "How Violent is TV Violence?: An Empirical Investigation of Factors Influencing Viewers' Perceptions of TV Violence". **European Journal of Communication**. Vol.:12. No:1. pp.43-98.
- Semin, R. (1979). **Çocukta Ahlaki Davranış ve Ahlaki Yargı**. İÜEF Yay. İstanbul.
- Serdar, M. (1992). "Kişilik ve Kimlik". **Adam Sanat**. Sayı:80. İstanbul.
- Skinner, B. F. (1976). "A Case History in Scientific Method". **Psychological Research: The inside Story**. Ed: Siegel. M, H. New York
- Skinner, B.F. (2001). "The Design of Cultures". **Behavior and Social Issues**. Vol.:11. No:1. pp.4-13.
- Tarhan, N. (2002). **Psikolojik Savaş Gri Propaganda**. Timaş Yay. İstanbul.
- Temel, Z. F. ve Aksoy, A. B. (2001). **Ergen ve Gelişimi**. Nobel Yay. Ankara.

- Turiel, E. (2002). "Çocukluk Çağında Toplumsal Uslamlamanın Doğası ve Temelleri". **Etiğin Doğal Temelleri**. Ed. Changeux,J-P. Çev.: Acar, N. Doruk Yay. İstanbul
- Tezcan, M. (1996). **Eğitim Sosyolojisi**. Feryal Matbaası. Ankara.
- Uygur, N. (1996). **Kültür Kuramı**. Y. K. Y. Ankara.
- Uysal, H. (1996). **İnsan ve Toplum Bilimleri Sözlüğü**.: Uysal Kitabevi. Konya.
- Ülgener, S. F. (1983). **Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler**. Mayaş Yay. Ankara
- Variş, F. (1988). **Eğitim Bilimine Giriş**.: AÜEF Yay. Ankara
- Windmiller, M. (1995). "Ahlak Gelişimi ve Ahlaki Davranış". **Ergenliği Anlamak**. Ed: Adams,J. Çev: Öngen,D. Haz: Onur,B.: İmge Kitabevi. Ankara.
- Yavuzer, H. (1992). **Çocuk Psikolojisi**. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Yılmaz, Y. (2001). "Kültürel Etkileşim ve Toplumsal Değişimde Televizyonun Etkileri". **İletişim Fakültesi Dergisi**. M.Ü.D Yay. İstanbul.
- Yörükoğlu, A. (1986). **Gençlik Çağı**. Ankara: T.İ.B.Yay.